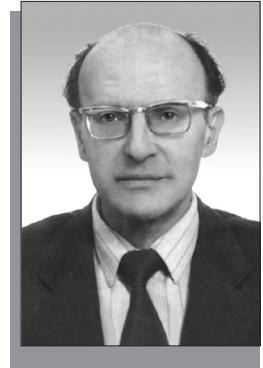

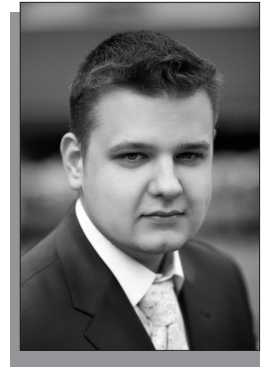
П. РАБІНОВИЧ

*професор кафедри теорії та філософії права
Львівського національного університету
імені Івана Франка,
доктор юридичних наук, академік НАПрН
України*

Т. БАЧИНСЬКИЙ

*керуючий партнер Юридичної компанії
Лігалейд (м. Львів),
кандидат юридичних наук, адвокат*

УДК 34:373.015

Правовий світогляд (соціально-природна інтерпретація)

Стаття присвячена загальнотеоретичному аналізу феномену правового світогляду – його сутності, вихідних змістовних засад, розмежуванню і співвідношенню з іншими «спорідненими» правовими явищами (насамперед із праворозумінням та правосвідомістю). Такий аналіз здійснено на основі соціально-природного потребового праворозуміння, що дозволило уникнути ототожнення правового та юридичного світоглядів. Основний висновок статті полягає в тому, що правовий світогляд – це погляд людини на навколишній світ природно та соціально зумовлених можливостей задоволення її потреб, які вважаються нею належними і забезпечені обов'язками інших суб'єктів. Також наведені коментовані результати конкретно-соціологічного дослідження стану основ правового світогляду школярів-старшокласників м. Львова.

Ключові слова: правовий світогляд, юридичний світогляд, правова свідомість, основні засади правового світогляду.

Вступні зауваги. Відомо, що такі явища, як правова свідомість і права культура особи та різних соціальних груп, є давнім предметом різноаспектних досліджень у вітчизняній юридичній науці. Але при цьому майже не приділялось уваги вивченню їх безпосереднього духовно-ідеологічного джерела – *правового світогляду*. Навіть у багатотомній «Юридичній енциклопедії» статті про цей феномен немає.

Утім початкові кроки в його дослідженні робилися ще у радянський період. Вже тоді, зокрема, утверджувалось уявлення про те, що без певних правових ідей, поглядів, принципів науковий світогляд не може бути повним, всебічним, а певним структурам правосвідомості притаманні важливі світоглядні функції, і що саме наука загальної теорії держави і права має безпосередньо світоглядне значення. Також вирізнялась «правова світоглядна ідеологія»; обґрунтовувалось положення про те, що одним із компонентів такого світогляду є основні юридичні принципи (а вони водночас входять і до складу правосвідомості); з'ясовувалось, саме як вони виражають зміст світогляду [1–9]. Але ці, так би мовити, «натяки» на такі дослідження не отримували належного розвитку. Варто відзначити, що спільною особливістю підходу радянських фахівців до правового (чи то юридичного) світогляду було те, що він зазвичай інтерпретувався з позицій легістсько-позитивістського праворозуміння.

І лише на початку 2000-х рр. на порядку денному загальнотеоретичної та, зрештою, філософсько-правової юри-

спруденції постало цілеспрямоване вивчення такого явища, як правовий світогляд. В Україні ця заслуга належить доценту Донецького юридичного інституту Луганського державного університету внутрішніх справ В. Коробці. У своїй монографічній праці (яка, радше за все, виконана ним як «прообраз» докторської дисертації) він розглянув, зокрема, такі питання: історія розвитку правового світогляду; природа правового світогляду, його поняття, структура, функції, його місце і роль у механізмі правового регулювання й у правовій політиці сучасної соціально-демократичної держави [10; 11]. Та й у наступні роки В. Коробка публікував статті з цієї проблематики [12].

Певний «рух» юристів-теоретиків у бік дослідження правового (чи юридичного) світогляду спостерігається і в Російській Федерації [14]. Зокрема, у кандидатській дисертації Г. Паластрової «Юридичний світогляд: історико-правові й аксіологічні аспекти» висвітлювались такі сюжети як, скажімо, основні підходи до інтерпретації означеного світогляду; історичні та культурні аспекти його формування; його зв'язок із правовими цінностями [15]. Зауважимо, що згадка про юридичний світогляд неодноразово подавалась й у працях наукового керівника цієї здобувачки – професора О. Овчиннікова [16, с. 52, 75, 100, 101, 443, 444 та ін.].

Нарешті, на юридичному факультеті Львівського національного університету імені Івана Франка протягом 2010–2013 рр. під керівництвом одного зі співавторів пропонованої статті було виконане й захищене дисертаційно-кандидатське дослідження деяких фі-

лософсько-правових і загальнотеоретичних аспектів правового світогляду, а також здійснено спробу виявити його стан у певної молодіжної групи – учнів старших класів декількох загальноосвітніх шкіл м. Львова [17].

Свідченням актуальності вивчення правосвітоглядної проблематики може послужити й те, що у квітні цього року в Києві в Інституті держави і права ім. В. М. Корецького НАН України відбулася Всеукраїнська науково-практична конференція, вперше спеціально присвячена питанням правового світогляду. Останні принаймні згадано у назвах тем виступів понад п'ятнадцяти учасників цієї конференції [18], причому деякі з них (І. Музика, К. Ніколина) аналізували сутність та особливості феномену правового світогляду, а також його співвідношення зі спорідненими явищами. Матеріали пленарної доповіді професора Н. Оніщенко було покладено в основу її статей [19, с. 91–96; 20, 15–21], а інші матеріали, мабуть, публікуватимуться у черговому номері журналу цього Інституту «Альманах права».

З огляду на всі такі обставини, у пропонованій статті продовжимо обговорення низки концептуальних засад інтерпретації та вивчення феномену правового світогляду, методологічно спираючись головним чином на так званий потребовий дослідницький підхід.

Загальне поняття правового світогляду. Оскільки такий світогляд є, так чи інакше, одним зі спеціалізованих проявів загального світогляду людини чи соціальних груп, то його поняття має ґрунтуватись на гранично

загальній дефініції світогляду взагалі. Щодо останнього поняття в науковій літературі існує неабияка кількість дещо неоднозначних дефініцій. Не вдаючись тут до їх спеціального аналізу, зазначимо, що задля цілей нашого дослідження видається достатнім виходити з того, що світогляд являє собою форму суспільної самосвідомості людини, через яку вона сприймає, осмислює й оцінює навколишню дійсність як світ свого буття й діяльності, визначає своє місце і призначення у ньому [21].

Отже і правовий світогляд (як і будь-який інший) – це насамперед погляд на *світ*, причому саме на той світ, який оточує людину, часткою якого є вона сама та з елементами якого вона взаємодіє. Специфіку ж такого світогляду вбачаємо у тому, що це погляд на світ як на джерело біологічно і соціально зумовлених можливостей задоволення її основних, життєво необхідних потреб. А ці можливості, за нашим уявленням, і є не що інше, як *соціально-природні права і свободи людини*. У цьому, власне, полягає *людиновимірність*, а отже, гуманістичність інтерпретованого у такий спосіб правового світогляду.

Початковий крок у висвітленні обраної теми полягає в тому, аби виявити, вирізнити суто правову специфічність («правовість») розглядуваного світогляду. Звідси випливає фундаментальний методологічний висновок про те, що *інтерпретація правового світогляду неминуче зумовлюватиметься праворозумінням його носія*. Отже, іншими словами, праворозуміння визначає, так чи інакше, зміст такого світогляду,

«керує» ним. З огляду на це видається можливим визначення поняття досліджуваного явища сформулювати – хоча б у першому наближенні – таким чином: *правовий світогляд* – це погляд на оточуючий людину світ тих явищ, які вважаються нею «правовими», на її місце з-поміж них та на її взаємодію з ними.

Світогляди правовий та юридичний. Одне з перших питань, яке має бути розв'язане на обраному пізнавальному шляху, стосується, власне, *термінізування* розглядуваного поняття: йдеться про світогляд «правовий» чи про «юридичний»?

Відповідь на означене запитання залежатиме, вочевидь, від того, який смисл вкладатиметься у кожне з наведених слів. І тоді виявиться, чи є вони синонімами, чи ні. Ми схиляємось до другої відповіді; хоча б тому, що вона дозволяє термінологічно розрізнити позитивістську та неадекватну позитивістську («природну») інтерпретації правосвітогляду.

Свого часу (з 1992 р.) було запропоновано вживати – ясна річ, із певною умовністю – прикметник «юридичний» лише щодо тих соціальних явищ, котрі є результатом, «продуктом» виключно державної діяльності, тобто виявом, способом об'єктивації волі держави, її органів (закони, акти їх офіційного тлумачення й застосування тощо); а ось прикметник «правовий» використовувати тільки стосовно феноменів, які виникають та існують не залежно від волі держави, а внаслідок дії загальносоціальних закономірностей [22, с. 5].

У зазначеному сенсі й вживатиметься в цій статті терміно-поняття «право-

вий світогляд». (Втім у працях інших теоретиків, наприклад, К. Николиної, обидва терміносполучення – «*правовий світогляд*» та «*юридичний світогляд*» – синонімізуються.)

Стосовно запропонованої нами інтерпретації першого терміно-поняття перевага такого терміновживання вбачається у тому, що воно, зокрема, дозволяє уникнути її жорстокої прив'язки до регулятивної діяльності держави – діяльності, котра зазвичай є, так чи інакше, безпосередньо залежною, похідною від політичних інтересів тієї частини соціально неоднорідного суспільства, якій належить державна влада. Адже, як свідчить минула й сучасна соціальна практика, така діяльність не завжди відповідає соціально-природним (основоположним) правам і свободам індивідів, їхніх об'єднань, а також соціальних спільностей. Це – по-перше.

А по-друге, задеклароване нами терміновживання орієнтує на таке розуміння правового світогляду, відповідно до якого він формується у людини ще до того, як вона почала знайомитись із конкретними законами держави, їх засвоювати й оцінювати. Така основа правового світогляду базується не стільки на суто формально-юридичних знаннях, скільки на тих правилах поведінки, які інтеріоризуються людиною змалку і не мають прямого стосунку до законів. Саме такі – здебільшого моральні – правила поведінки у цьому випадку є базовими. І тому ще до «зіткнення» з текстами законодавства у дітей формуються основи правового світогляду.

Отже, з огляду на такі попередні міркування соціолого-позитивістського гатунку, досліджуване терміно-поняття можна визначити більш розгорнуто у такий спосіб: **правовий світогляд** – це погляд людини на оточуючий світ природно та соціально зумовлених можливостей задоволення її потреб, які вважаються нею належними і забезпечені обов'язками інших суб'єктів. Можна висловитись ще й так: правовий світогляд – це погляд людини на природний та соціальний простір («світ») її можливостей, котрі визнаються нею виправданими, підставними та забезпечуються соціальними обов'язками інших людей, їхніх об'єднань, організацій та спільнот. Слід при цьому особливо наголосити на тому, що «належність» тут розуміється як *об'єктивна* необхідність, соціальна закономірність (а не встановлена державою обов'язковість, зобов'язаність); отже, соціальні обов'язки лише частково включають обов'язки державно-юридичні, останніми не обмежуються.

Натомість **юридичний світогляд** – це такий погляд на світ, відповідно до якого всі соціальні явища (у тому числі й можливості людини) визнаються похідними від державно-вольової діяльності, вважаються продуктом державного волевиявлення. Тобто, образно висловлюючись, це погляд на світ, так би мовити, крізь законодавчі «окуляри». Йдеться, отже, про світ наслідків виявлень волі держави, її органів.

Нагадаємо, до речі, що саме в такому сенсі вживали й пояснювали свого часу поняття «юридичний світогляд» К. Каутський та Ф. Енгельс у їхній праці «Юридичний соціалізм». Вони,

зокрема, відзначали, що у цьому світогляді – як «класичному світогляді буржуазії» – місце божественного права посіло право людини, місце церкви посіла держава і що економічні та суспільні відносини, котрі раніше, будучи санкціоновані церквою, вважалися створенням церкви і догми, тепер уявлялись заснованими на праві і створеними державою; виникло уявлення, буцімто правові норми зобов'язані своїм виникненням не економічним фактам, а формальним настановам, запроваджуваним державою [23, с. 496].

Наше розуміння правового світогляду, наведене вище, ґрунтується – як неважко зрозуміти – на соціально-природному підході. У зв'язку з цим зауважимо, що означене терміно-поняття найбільш тісно пов'язане з поняттям праворозуміння, але все ж не є тождим йому. Обидва вони співвідносяться між собою як первинне («праворозуміння») і похідне («правовий світогляд»). Адже змістовна специфіка прикметника «правовий» зазвичай зумовлюється, як уже зазначалось, інтерпретацією фундаментального терміно-поняття «право». Й оскільки у соціально неоднорідному суспільстві праворозумінню неминуче, непереборно притаманний плюралізм, остільки й правосвітогляди не можуть не бути там плюралістичними.

Далі, спираючись на запропоновану нами дефініцію загального поняття правового світогляду, проаналізуємо деякі його інтерпретації, оприлюднені у сучасній вітчизняній теоретико-юридичній літературі.

Інші інтерпретації правового та юридичного світоглядів. На думку

В. Коробки, правовий світогляд – це стійке, позитивне ставлення людини до права як до ідеї належного, пропущеного крізь призму прав, свобод, обов'язків людини, на основі сукупності правових ідей, поглядів, уявлень, принципів, цінностей, переконань, які людина поділяє і які беруться за основу її діяльності. (Щоправда, лишається «поза кадром» вказівка на ті фактори, якими так чи інакше зумовлюється зміст «ідеї належного».) А юридичний світогляд – це «ставлення людини до навколишнього світу, пропущене крізь призму права (через права, свободи, обов'язки людини, розумні закони). Можна сказати, – продовжує цей автор, – юридичний світогляд – це ідеалізований погляд на право як єдино можливий спосіб регулювання відносин у суспільстві, коли тільки-но через правову ідею, правові норми, через закон видається можливою організація суспільства <...>

Далі він стверджує, що юридичний світогляд є характерним для конкретної моделі суспільства, у межах якої домінантною правовою ідеологією справді визнається віра у правову державу, розумне законодавство та природні права людини з урахуванням природно-біологічного і природно-соціального аспектів права [10, с. 8, 9].

Коментуючи ці положення, зауважимо, що обстоювана В. Коробкою інтерпретація правового світогляду є, в певному сенсі, концептуально близькою до запропонованої нами. По-перше, тому, що вона відштовхується саме від неопозитивістського («природного») праворозуміння; адже у ній, як бачимо, взагалі відсутня згадка про державну

регуляцію суспільних відносин, про закони. А по-друге, тому, що цей автор не отожднює світогляди правовий та юридичний.

Проте В. Коробка, визначаючи терміно-поняття «юридичний світогляд», як вбачається, просто додає, «доплюсовує» до прав, свобод і обов'язків людини (вочевидь, не державно-вольових, а загальносоціальних, основоположних) ще й закони, «правові» норми, вважаючи такий – юридичний – світогляд «типом» правового. З нашої ж позиції, суто юридичний (у зазначеному вище його власному – державно-регулятивному – сенсі) світогляд не висуває *змістовних* вимог до закону: такий світогляд більше корелює легістсько-позитивістському праворозумінню Г. Кельзена. (Хоча у тій частині, в якій законодавство держави відповідатиме соціально-природному праву, основоположним правам і свободам людини, обидва розглядувані світогляди змістовно збігатимуться.)

Якщо ж у правовий світогляд вводиться, «підверстується» державне законодавство, то це переключає такий світогляд в аспект його реалізації, його втілення у соціальну практику. Але такий «зсув» (тобто згадка про засоби реалізації відповідних світоглядних уявлень) зазвичай відсутній у поширених у соціально-філософській літературі інтерпретаціях світогляду.

Тому-то так звана «дуалізація» правового світогляду (як, до речі, і праворозуміння – згідно з уявленнями відомого німецького філософа права Р. Алексі, а також нашого його послідовника С. Максимова, – яке служить інтерпретаційним фундаментом тако-

го світогляду), мабуть, дещо знижує його онтичний і гносеологічний статус, оскільки начеби «схрещує» його з практико-прикладним, прагматичним рівнем свідомості.

Далі. Г. Паластрова визначає поняття юридичного світогляду як систему властивих тій чи іншій цивілізації поглядів на державу і право як єдиний соціально нормативний і політичний комплекс, що чинить певний (цивілізуючий чи інший) вплив на розвиток суспільства [14, с. 27]. Таке розуміння юридичного світогляду (якщо не отожднювати його зі світоглядом правовим), як видається, принципово не відрізняється від його розуміння, висловленого згаданими вище марксистами.

Праворозуміння – правосвітогляд – правосвідомість. Задля поглиблення уявлень про феномен правового світогляду (у нашій інтерпретації) схарактеризуємо стисло його співвідношення з праворозумінням та з правовою свідомістю.

Щодо правового світогляду й праворозуміння слід зауважити, що ці явища хоч і тісно пов'язані змістовно, проте не є тотожними. Ця пов'язаність зумовлюється тим, що правовий світогляд, як уже відзначалось раніше, так чи інакше залежить засаднично-змістовно від праворозуміння (як від своєї серцевини, свого «ядра»). Внаслідок цього вони утворюють певну змістовну «зв'язку».

Що ж до правосвідомості, то її предметом – на відміну від предмета правосвітогляду – є, загалом, ідеї, поняття, уявлення, почуття щодо чинного та бажаного права (як соціально-при-

родного, так і позитивного). У той час як предметом правового світогляду є, на наш погляд, світ природних та соціальних можливостей людини задовольняти свої життєво важливі потреби – можливості, котрі вважаються підставними, виправданими і забезпечуються відповідними обов'язками інших суб'єктів. А такий світогляд є ідейним базисом, системоутворюючим центром певної правосвідомості. Хоча його конкретний зміст, зі свого боку, є наслідком (якщо виходити з історико-матеріалістичних засад) *потребового праворозуміння* [24, с. 31–40]. Отже, так чи інакше, саме праворозуміння безпосередньо визначає фундаментальний зміст не тільки правосвітогляду, але й відповідної правосвідомості. Тому названу «тріаду» явищ можна схематично розташувати у такій послідовності: праворозуміння → правосвітогляд → правосвідомість. (Зауважимо також, що певною специфікою в інтерпретації співвідношення означених явищ, а також правового менталітету і правового мислення відзначається позиція В. Коробки [4].)

Ураховуючи сказане, не можна погодитись із позицією тих авторів, які схильні отожднювати правовий (чи то юридичний) світогляд із правовою ідеологією як складовою частиною правосвідомості [20, с. 16; 25, с. 41–59; 26, с. 39–43]. Правовий світогляд – це лише частина, смислове «ядро» правової ідеології; але в останній також присутні ідеї й несвітоглядного рівня.

Вихідні засади людиноцентристського правового світогляду. По-перше, він має *соціально-природний* характер, оскільки зорієнтований, «на-

цілений» передовсім на соціальні можливості людини задовольняти її життєво необхідні, екзистенційні потреби. Ось чому якраз і є підстава іменувати такий правовий світогляд «людино-центристським».

По-друге, означені фундаментальні можливості *притаманні всім без винятку людям незалежно від будь-чого – вони є всезагальними, універсальними*. На цьому й ґрунтуються загальнолюдські принципи рівності та недискримінації.

По-третє, з рівності соціально-природних можливостей (основоположних прав і свобод) усіх людей випливає *обов'язок кожного не перешкоджати іншій людині реалізовувати такі ж її можливості*. Адже якщо він заважає комусь здійснювати свої права, то й сам має бути готовим до перешкод з боку іншого суб'єкта. Отож, однією із засад правового світогляду є *толерантність до прав інших, до їх здійснення*.

Інакше кажучи, можливості поведінки кожної людини мають бути узгодженими з можливостями поведінки інших. Звідси формується уявлення про соціальний – тобто взаємозалежний, взаємопов'язаний – характер основоположних прав і свобод людей. З вимогою такої – консенсусної – реалізації можливостей людина починає вже стикатися з малку; адже її втручання в життя батьків, друзів, однокласників, вчителів завжди має бути погодженим із ними, безконфліктним. Тому, можливо, варто говорити не просто про правовий, а про *правозобов'язувальний* світогляд, відповідно до якого реалізація своїх можливостей ґрунтується на консенсусному погодженні з реалі-

зацією можливостей інших учасників соціуму.

Водночас задля того, аби можливості здійснення основоположних прав і свобод були справді реальними, їх повинна визнати, легалізувати (унормувати) й гарантувати держава. Саме в законах держави такі можливості набувають офіційного визнання. Офіційна межа основоположних прав і свобод може бути окреслена лише в державному законі. При цьому юридичні обов'язки, встановлені державою задля забезпечення таких прав і свобод, складають лише частину, один із видів соціальних обов'язків як засобів такого забезпечення (та й до того ж нерідко не найбільш дієвим, не найбільш ефективним) з-поміж інших – загальносоціальних, неюридичних – обов'язків.

Отже, створюючи своєрідний соціально-нормативний ланцюжок (однакові, рівні права для всіх – їх консенсусна реалізація – їх державна та інша соціальна гарантованість), стає можливим вибудувати «місток» від соціально-природного до позитивного права, до поваги до нього та до органів, які уособлюють державу; адже саме вони є (принаймні, мають бути) гарантами, охоронцями відповідних основоположних прав і свобод людини.

Основи правового світогляду школярів-старшокласників: соціологічний «зріз». Формування засад такого світогляду починається, як зазначалось вище, ще до вивчення «легалістського» права. Як слушно зазначають фахівці, у людини вже з раннього дитинства під впливом загальних заборон формується невиразне розуміння базових прав і свобод, унаслідок чого

рівні розвитку морального і правового світоглядів виявляються багато в чому схожими; вони значною мірою хронологічно синхронізовані [27]. Тому й впровадження пропозицій щодо викладання у середній школі гуманітарних предметів, задля формування правових уявлень учнів уже молодших класів, – це реальна можливість вибудувати у них основи належного правового світогляду. І таке навчання має зважати на ті його вихідні засади, які окреслено вище.

Виховна діяльність шкільних педагогів (та й батьків) буде тим успішнішою, чим повніше вона враховуватиме реальний стан основ правового світогляду дітей. Тому задля отримання конкретної інформації стосовно цього стану нами – у співпраці з Львівським інститутом післядипломної педагогічної освіти – весною 2013 р. було проведено в одній із середніх шкіл м. Львова опитування понад 63 учнів одинадцятих класів за спеціальною анкетною, спрямованою на виявлення саме правосвітоглядних показників їхньої свідомості. (Цьому, до речі, передували опитування у 2009 і 2012 рр. майже 800 львівських старшокласників з метою виявлення рівня їхньої правосвідомості [28].) Отож наведемо деякі результати згаданого вище конкретно-соціологічного дослідження стану основ учнівського правового світогляду і стисло прокоментуємо їх.

1. Яке із вказаних нижче явищ асоціюється у Вас зі словом «право»?

Співвідношення відповідей: а) закон – 35%; б) свобода – 6%; в) справедливість – 20%; г) справедливий закон – 8%; ґ) права людини – 31%.

Наведені показники в основному, як видається, підтверджують обґрунтоване у цій статті розуміння соціально-природного характеру правового світогляду. Адже більше половини опитаних учнів (57%) пов'язують своє уявлення про феномен права, так чи інакше, не із законами держави. Водночас слід звернути увагу на те, що ці школярі ще за два роки до анкетування вивчали основи позитивного права (законодавства України), і тому в їхній правосвідомості певною мірою сформувались також і легістсько-позитивістські уявлення про право.

2. Що, на Ваш погляд, є джерелом основоположних прав і свобод людини, тобто її можливостей задовольнити свої життєво важливі потреби?

Співвідношення відповідей: а) закони Всесвіту – 8%; б) воля держави – 44%; в) природа (біосоціальна сутність) людини – 35%; г) воля Всевишнього – 13%.

Як бачимо, понад половина учнів асоціюють виникнення основоположних («природних») прав людини не з державним рішенням, а з іншими – позадержавними – явищами. І в цьому, вважаємо, теж можна вбачати певне виявлення підставності нашої інтерпретації правового світогляду. Водночас той факт, що значна група опитаних (44%) «прив'язала» виникнення прав і свобод людини до волі держави, можна пояснити, зокрема, тим, що вагома частина шкільного предмета «Основи правознавства» (9-й клас) присвячена саме тим правам людини і громадянина, які закріплено в Конституції України, тобто правам легістським.

3. Чи вважаєте Ви, що всі люди (які, як відомо, є дуже різноманітними за своїми фізичними, психічними та іншими властивостями) повинні мати однакові (рівні) основоположні права?

Співвідношення відповідей: а) ні – 5%; б) не завжди – 29%; в) так – 67%.

Наведені результати відповідей є, отже, досить однозначними. З одного боку, дві третини опитаних виходять із засад соціально-природної рівності основоположних прав усіх людей. З другого ж боку, значна частина школярів поділяють такий погляд не беззастережно. Пояснити останню обставину можливо, мабуть, тим, що навіть у своїй, не вельми широкій, практиці соціальних контактів, учні вже стикались із фактами вибіркових порушень прав людини і громадянина, зокрема з випадками якоїсь їх дискримінації.

4. Чи вважаєте Ви, що слід бути толерантним (терпимим) до інших та не перешкоджати нікому реалізувати його можливості, права?

Співвідношення відповідей: а) так (слід ставитись до інших саме таким чином, як би Ви хотіли, щоб вони поводитись із Вами) – 84%; б) ні (тому що в житті перемагає найсильніший) – 16%.

Це запитання є, у певному сенсі, перерформуванням попереднього. І тут, як бачимо, відповіді переважної більшості учнів є такими, що ґрунтуються на засадах морально-природної рівності усіх людей.

5. Чим насамперед обмежується здійснення Ваших прав?

Співвідношення відповідей: а) законами держави – 52%; б) правами інших людей – 9%; в) вимогами моралі – 39%.

Отримані відповіді підтверджують той майже очевидний факт, що основним соціальним обмежувачем здійснення «природних» прав людини є держава, діяльність її органів. І таке уявлення учнів значною мірою відповідає дійсності; але воно само по собі не дискредитує державу, особливо якщо взяти до уваги відповіді школярів на попереднє запитання.

6. Який засіб гарантування прав людини Ви вважаєте найбільш дієвим?

Співвідношення відповідей: а) вимоги моралі – 5%; б) закріплення прав у законах держави – 50%; в) високий рівень правової культури людей – 39%; г) громадська думка – 6%.

Той факт, що половина опитаних найбільші свої надії на забезпечення прав людини покладає на державу, ілюструє, вважаємо, так би мовити, «двоїсту» значущість державної діяльності у цій царині. З одного боку, саме держава покликана бути основним, найбільш ефективним захисником прав людини, і нерідко вона справді такою і є; але з другого боку, держава подекуди стає прямим найгрубішим порушником таких прав.

Загалом же, як видається, наведені результати проведеного нами конкретно-соціологічного дослідження стану основ правового світогляду групи школярів-старшокласників підтверджують обґрунтованість викладеної у цій статті його інтерпретації і можуть певною мірою враховуватись у правовиховній роботі середніх навчальних закладів. Принаймні, засновані на цих результатах (як і на результатах інших наших попередніх

досліджень правосвідомості учнів) рації для використання в практичній практико-прикладні рекомендації були прийняті Управлінням народної освіти Львівської облдержадмініст- роботи з організації правового навчання та правового виховання шкільної молоді.

Список використаної літератури

1. Фарбер И. Е. Правосознание как форма общественного сознания / И. Е. Фарбер. – М., 1963. – С. 139–154.
2. Остроумов Г. С. Правовое осознание действительности / Г. С. Остроумов. – М., 1969. – С. 97–101.
3. Небдайло П. Е. Введение в общую теорию государства и права / П. Е. Небдайло. – К., 1971. – С. 55–59.
4. Право, правосознание, мировоззрение // Вопр. философии. – 1975. – № 12. – С. 130.
5. Васильев А. М. О правовых идеях-принципах / А. М. Васильев // Сов. государство и право. – 1975. – № 3. – С. 11–18.
6. Цыбочкин В. А. Правовой компонент научного мировоззрения / В. А. Цыбочкин // Проблемы правоведения. – К., 1977. – Вып. 36. – С. 84–93.
7. Алексеев С. С. Общая теория права / С. С. Алексеев. – М., 1981. – Т. 1. – С. 206, 211, 212.
8. Явич Л. С. Сущность права: социально-философское понимание генезиса, развития и функционирования юридической формы общественных отношений / Л. С. Явич. – Ленинград, 1985. – С. 3, 196.
9. Рабинович П. М. Коммунистическое мировоззрение и социалистическое правосознание / П. М. Рабинович // Коммунистическое мировоззрение: закономерность становления и основные элементы. – К., 1986. – С. 92–112.
10. Коробка В. Н. Правовое мировоззрение : [в 2 ч.]. Ч. 1 : Становление и развитие / В. Н. Коробка. – Донецк : Донец. юрид. ин-т Луган. гос. ун-та внутр. дел им. Э. А. Дидоренко, 2008. – С. 152.
11. Коробка В. Н. Правовое мировоззрение : [в 2 ч.]. Ч. 2 : Природа, место и роль в механизме правового регулирования, значение для правовой политики современного социально-демократического государства / В. Н. Коробка. – Донецк : Донец. юрид. ин-т Луган. гос. ун-та внутр. дел им. Э. А. Дидоренко, 2010. – 244 с.
12. Коробка В. М. Правовий світогляд і близькі до нього ментальні феномени: порівняльно-правовий аналіз на основі співвідношення / В. М. Коробка // Право і суспільство. – 2010. – № 4. – С. 9–14.
13. Коробка В. М. Правовий та юридичний світогляди як специфічні типи світоглядів / В. М. Коробка // Вісн. Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. – Х., 2011. – Вип. 8. – С. 241–242.
14. Черненко А. К. Правовое мировоззрение как основание формирования рациональной правовой системы / А. К. Черненко // Гуманитарные науки в Сибири. Всерос. науч. журн. – 2004. – № 1. – С. 79–82.
15. Паластрова Г. В. Юридическое мировоззрение: историко-правовые и аксиологические аспекты : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Г. В. Паластрова. – Ростов н/Д, 2008. – 27 с.
16. Овчинников А. И. Правовое мышление : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / А. И. Овчинников. – Ростов н/Д, 2004.
17. Бачинський Т. В. Формування основ правового світогляду з правової культури шкільної молоді (філософсько-правовий вимір) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. – Л., 2013. – 20 с.
18. Програма щорічної науково-практичної конференції: «Правовий світогляд: людина і право». 22 квітня 2014 р. – К., 2014. – 19 с.

19. Оніщенко Н. М. Юридичний світогляд і політика (сучасна реальність, бачення на перспективу / Н. М. Оніщенко // Бюл. М-ва юстиції України. – 2014. – № 2.
20. Оніщенко Н. М. Правовий світогляд як явище соціальної дійсності / Н. М. Оніщенко // Право України. – 2014. – № 5.
21. Українська радянська енциклопедія : в 12 т. / за ред. М. Бажана. – 2-ге вид. – К., 1983. – Т. 10.
22. Рабінович П. М. Права людини та їх юридичне забезпечення. (Основи загальної теорії права та держави) : навч. посіб. / П. М. Рабінович. – К., 1992.
23. Маркс К. Соч. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – Изд. 2-е. – М., 1961. – Т. 21.
24. Рабінович П. М. Потребове праворозуміння: концептуальна характеристика, евристичний потенціал / П. М. Рабінович // Право України. – 2014. – № 5.
25. Погребняк С. П. Справедливість змісту нормативно-правових актів як умова їх правомірності / С. П. Погребняк // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2005. – № 2.
26. Козенко Ю. О. Демократичні принципи права в ролі засобів формування юридичного світогляду особи / Ю. О. Козенко // Вибори та демократія. – 2011. – № 3.
27. Громова Т. Н. Юридическое мировоззрение в системе детерминант правомерного поведения: определение места и роли / Т. Н. Громова // Фундаментальные и прикладные исследования кооперативного сектора экономики. – 2012. – № 3/4.
28. Бачинский Т. В. Некоторые особенности правосознания учащихся старших классов (по результатам социологических исследований в Украине и России) / Т. В. Бачинский // Вестн. Самар. гуманит. акад. Серия: Право. – 2013. – № 1.

Стаття надійшла до редколегії 27.05.2014.

Рабинович П., Бачинский Т. Правовое мировоззрение (социально-естественная интерпретация)

Статья посвящена общетеоретическому анализу феномена правового мировоззрения – его сущности, исходных содержательных начал, размежеванию и соотношению с другими «родственными» правовыми явлениями (прежде всего с правопониманием и правосознанием). Такой анализ осуществлен на основе социально-естественного потребностного правопонимания, что позволило избежать отождествления правового и юридического мировоззрений. Основной вывод статьи состоит в том, что правовое мировоззрение – это взгляд человека на окружающий мир естественно и социально обусловленных возможностей удовлетворения его потребностей, которые (возможности) полагаются надлежащими и обеспечены обязанностями других субъектов. Приведены комментированные результаты конкретно-социологического исследования состояния основ правового мировоззрения школьников-старшеклассников г. Львова.

Ключевые слова: правовое мировоззрение, юридическое правосознание, правовое сознание, основные начала правового мировоззрения.

Rabinovych P., Bachynskyy T. Legal worldview (social and natural interpretation)

This article is dedicated to the general theoretical analysis of legal worldview phenomenon and its nature, initial contents sources, separation and correlation with other similar legal phenomena (primarily with understanding of law and legal consciousness). This analysis is based on understanding of law grounded on socially-natural needs, which helped to avoid equitation of terms «legal worldview» and «juridical worldview». The main conclusion made from the article

is that the legal worldview is a person's view of the world of naturally and socially defined possibilities to meet his or her needs, which belong to them and ensured by responsibilities of other subjects. At the same time, authors consider that juridical worldview (like Karl Kautsky and Friedrich Engels) is an idea according to which all social phenomena are the result of state-legal regulatory activity, in other words they are the product of the lex. Social and natural grounds, universality and equality of rights, tolerance to the rights of others, consensual nature of the possibilities implementation by its subjects and necessity of natural rights legal regulation are the main sources of socially-natural legal worldview (which is considered to be formed during childhood and youth, before learning the legislation of the state). There are also presented commented results of specifically-sociological survey on the condition of L'viv upper-form pupils' legal worldview.

Keywords: legal worldview, juridical worldview, legal consciousness, basic principles of legal worldview.